

ВІДГУК

**офіційного опонента Багірова Сергія Рамізовича
на дисертацію Торбєєва Миколи Олександровича**

«Злочини проти радіаційної безпеки:

**кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

I. Актуальність теми дослідження. Кримінологічне вивчення протидії радіаційним загрозам як актуальний напрям наукових досліджень відповідає запитам сучасності і не може бути поставлене під сумнів. Дисертант обґрунтовано привертає увагу до наслідків Чорнобильської катастрофи, через що постраждало майже 5 млн. людей, забруднено радіоактивними нуклідами близько 5 тис. населених пунктів. Від радіаційного впливу лише в Україні постраждало близько 2,6 млн. осіб, зокрема понад 600 тис. дітей (с. 15 дисертації).

Огляд наукового доробку, присвяченого кримінально-правовим і кримінологічним проблемам охорони радіаційної безпеки від злочинних посягань, свідчить про недостатню увагу фахівців до цієї тематики. Варто погодитися із висновком дисертанта, що в «працях науковців розкрито здебільшого питання екологічної безпеки та злочинів проти довкілля, громадської безпеки й злочинів, що посягають на неї» (с. 16 дисертації). Проте група злочинів проти радіаційної безпеки, об'єктом яких постають специфічні суспільні відносини, що захищені нормами кількох розділів Особливої частини КК України, не часто опинялися у центрі уваги вітчизняних науковців. Здобувач М. О. Торбєєв обґрунтовано акцентує на тому, що вітчизняні науковці приділяли увагу передусім кримінально-правовим питанням злочинів проти радіаційної безпеки (дисертації О. О. Пашенка та К. В. Плева), або ж кримінологічному вивченню піддавалися всі види злочинності на території Чорнобильської зони відчуження (дисертація Я. О. Леляка). На цій підставі слушним видається такий висновок дисертанта: в сучасній науці спостерігалось формування окремої частини предмета вітчизняної кримінології, такої як злочинність у радіаційній сфері, яка набула ознак самостійного предмета дослідження, проте поки що висвітлена лише фрагментарно. Наразі бракує самостійних монографічних праць, спеціально присвячених злочинам проти радіаційної безпеки в частині їх кримінологічної характеристики, детермінації та запобігання. Наукове дослідження, яке ми розглядаємо сьогодні, безсумнівно заповнює прогалину у кримінологічному вивченні соціально неприйнятних форм поведінки у сфері радіаційної безпеки.

Враховуючи все вищевикладене, зауважу, що порушені дисертантом питання кримінологічної характеристики, детермінації та запобігання злочинам

проти радіаційної безпеки є своєчасними і такими, що потребують окремої уваги з боку науковців, парламентарів, практичних працівників правозастосовних органів.

II. Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Проведене М. О. Горбєєвим наукове дослідження та одержані у результаті висновки, сформульовані пропозиції та рекомендації у цілому сприймаються як достовірні й обґрунтовані. Підставою для такого твердження є належне використання здобувачем *методів* наукового дослідження. Методологічною основою праці є сукупність методів філософського, загальнонаукового та конкретно-наукового рівнів дослідження.

Дисертація характеризується комплексністю, широтою охоплення теоретичних і практичних питань, які піддані розгляду та належною глибиною їх вивчення.

Показником обґрунтованості наукових положень, сформульованих у дисертації, є правильно і ретельно виписані такі обов'язкові елементи дослідження, як *мета* і *завдання*. Тут хотілося б привернути увагу присутніх учасників розгляду цієї наукової праці до того, як коректно визначені дисертантом дослідницькі завдання. У відгуках на автореферати дисертацій мені часто доводиться серед зауважень вказувати на неприйнятність формулювання дослідницьких завдань, які розпочинаються словом «дослідити». Методологія наукових досліджень вимагає такої постановки завдання, щоб з нього випливав так званий продуктивний підхід до зміни або перетворення інформації – описати, висвітлити, класифікувати, розкрити, сформулювати тощо. Важливим є передусім результат, продукт наукової творчості, а дослідити певний об'єкт не завжди означає, що вивчення було продуктивним. На цій підставі й підкреслюю коректність формулювання дослідницьких завдань здобувачем, в яких використано продуктивний підхід і не зустрічається слово «дослідити». Окрім цього, всі поставлені завдання знаходять своє вирішення у дослідженні, корелюють із висновками по розділах, а також із загальними висновками роботи. Отже, автором прийнятно визначені методи, мета і завдання дослідження.

Опис у вступі *об'єкта* і *предмета* дослідження не викликає зауважень. Визначення предмета дослідження сприймається як певний «кут зору», під яким вивчаються явища, що утворюють об'єкт дослідження. Таким чином, констатую наявність взаємозв'язку предмета з об'єктом дослідження.

Зібраний дисертантом фактичний матеріал гармонійно розміщений. *Структура дисертації* є достатньо продуманою та обґрунтованою з огляду на предмет дослідження; кожен розділ та його підрозділи логічно взаємопов'язані, повною мірою відповідають логіко-методологічній вимозі про співвідношення частини та цілого. Схема побудови дослідження є належно структурованою та логічною.

Автор, як цього вимагає жанр дисертації, приділив належну увагу вивченню сучасного стану наукових досліджень радіаційної безпеки як провідного поняття кримінально-правової та кримінологічної характеристики відповідних злочинів (с. 25 – 45); розкрив соціально-правову природу та

здійснив кримінально-правову характеристику злочинів проти радіаційної безпеки (с. 46 – 64); створив кримінологічну характеристику особи злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки (с. 64 – 79). Окрему і доволі значну частину дослідження становить докладний кримінологічний аналіз детермінант злочинів проти радіаційної безпеки (с. 82 – 97), а також причин та умов індивідуальної злочинної поведінки (с. 98 – 116). Останній розділ дисертації автор присвячує запобіганню злочинів проти радіаційної безпеки і так само логічно його структурує, а саме: послідовно розглядаються суб'єкти запобігання цим злочинам, а також загальносоціальні і спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки.

У додатках дисертації містяться розроблені здобувачем стратегія радіаційної безпеки України, а також методичні рекомендації із запобігання та протидії злочинам проти радіаційної безпеки.

Зміст положень дисертації та одержані висновки є логічними й такими, що не суперечать засадам кримінологічної доктрини. Водночас вони містять елементи наукової новизни, що свідчить про прирощення наукового знання. На підставі вимог методології наукових досліджень, використання теоретичних методів, їхня система, а також інтерпретація емпіричного матеріалу визначені дисертантом з огляду на мету й завдання дослідження. Це значною мірою забезпечило комплексний і дійсно науковий рівень рецензованої роботи. Науково обґрунтована структура дисертації, послідовний порядок подання матеріалу, дозволили авторів охопити необхідний комплекс питань теми та створити доволі переконливу систему аргументації його висновків і пропозицій.

Висновки і рекомендації дисертанта ґрунтуються на аналізі вітчизняних і деяких зарубіжних джерел, літератури з питань кримінології, кримінального та кримінального процесуального права, криміналістики, енциклопедично-довідкової літератури, повідомлень у засобах масової інформації тощо. Опрацьовані наукові та інші джерела у кількості 341 найменування дозволили автору дисертації сформулювати обґрунтовані висновки.

Дисертант коректно ставиться до раніше сформульованих у кримінологічній теорії думок, висновків і рекомендацій. У ситуаціях, коли погляди автора є такими, що не збігаються з раніше висловленими думками інших науковців, він зважено і послідовно наводить аргументи на користь власної позиції, не вдаючись до категоричних заперечень раніше висловлених міркувань. У цьому вбачається досягнення дисертантом належного рівня наукової комунікації, вміння брати участь у наукових дискусіях, а також відсутність схильності до інтелектуальної агресії.

Сформульовані автором положення не належать до умоглядних, вони ґрунтуються на вивченні емпіричного матеріалу, який утворили: статистичні дані Судової адміністрації України; дані офіційної статистики МВС України щодо кількості зареєстрованих злочинів проти радіаційної безпеки; 175 вироків судів загальної юрисдикції у справах про злочини проти радіаційної безпеки (2008–2018 рр.) у Чернігівській, Київській областях та м. Києві, що внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень; результати опитування 150 осіб, які проживають на територіях, суміжних із зоною відчуження, та 215 фахівців у

галузі права. Використання судової практики у тексті роботи реалізовано гармонійно; практичні приклади ілюструють теоретичні положення, про які йдеться в дисертації.

Одержані наукові результати, висновки та пропозиції у цілому не викликають сумніву. Достовірність та обґрунтованість результатів детермінована: 1) достатнім обсягом та прийнятністю використаних автором наукових джерел; 2) належною науково-теоретичною та репрезентативною емпіричною базами дослідження; 3) вірною методологією їх аналізу.

Отже, є підстави для висновку: використовуючи зазначені у дисертації загальнонаукові та спеціальні методи пізнання кримінологічних явищ, автору вдалося обґрунтувати отримані результати дослідження – наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації – та підтвердити їх достовірність.

III. Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Науковий твір Миколи Олександровича Торбєєва можна визнати першим у вітчизняній кримінологічній науці дослідженням злочинів проти радіаційної безпеки, в якому висвітлено проблеми кримінологічної характеристики, детермінації та запобігання цим злочинам, а також запропоновано шляхи розв'язання окреслених проблем.

До положень дисертації, які мають елементи *новизни* (хоча за змістом, на думку опонента, не всі є безспірними), належать, зокрема, такі результати дослідження:

- здійснення комплексної кримінологічної та кримінально-правової характеристики злочинів проти радіаційної безпеки шляхом урахування структури й географії радіаційної злочинності, а також шляхом виокремлення радіаційної безпеки як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони;

- формування кримінологічної характеристики особи злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки, шляхом узагальнення соціально-демографічної, вікової, соціально-психологічної характеристики особи злочинця та кримінально-правових ознак;

- удосконалення наукового тлумачення поняття «радіаційна безпека», під яким запропоновано розуміти стан (зокрема явища й процеси) радіаційної захищеності, в якому перебувають природні, соціальні та загальнодержавні системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності й виконанню звичайних функцій, у тому числі непорушність цих процесів і відсутність ризиків таких порушень, а також вчасну, правдиву та повну поінформованість про настання ризиків або факту порушення таких процесів;

- удосконалення переліку основних криміногенних детермінант, зокрема власний підхід до класифікації факторів, причин та умов, які детермінують учинення злочинів проти радіаційної безпеки на загальносоціальному рівні;

- розуміння радіаційної безпеки як самостійного родового об'єкта злочинів, що в аспекті *de lege ferenda* означатиме необхідність виокремлення самостійного розділу Особливої частини КК України з назвою «Злочини проти радіаційної безпеки».

Рецензована наукова праця містить цілу низку інших теоретично обґрунтованих і важливих для науки й практики положень, висновків і

рекомендацій, що стосуються кримінологічної характеристики злочинів проти радіаційної безпеки і здатні удосконалити заходи протидії цим кримінальним правопорушенням. У концентрованому вигляді ці положення містяться у висновках та додатках.

Отже, є підстави для твердження про теоретичну й практичну значущість отриманих результатів, а також для засвідчення, що переважною мірою вони є новими або спрямованими на поліпшення уже висловлених наукових висновків і пропозицій щодо кримінологічної практики протидії злочинам проти радіаційної безпеки, для вдосконалення законодавства і правозастосовної діяльності.

IV. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих автором працях, а також апробація наукового дослідження.

Основні положення дисертаційної праці, її теоретичні й практичні висновки, пропозиції й рекомендації викладені у вісімнадцятих наукових публікаціях, п'ять з яких були опубліковані у вітчизняних наукових фахових виданнях з юридичних наук. Одна стаття опублікована у зарубіжному фаховому виданні. Результати наукового дослідження М. О. Торбеєва були доведені до відома наукової громадськості не тільки в опублікованих автором наукових статтях, а й у доповідях і повідомленнях на дванадцятих міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах, тези яких опубліковані.

Автореферат відповідає змісту дисертації й відображає основні її положення. Дисертація й автореферат оформлені відповідно до вимог, встановлених чинними нормативними актами України. Наукові статті, апробаційні праці, автореферат і дисертація написані доступною державною мовою з дотриманням наукового стилю викладення.

V. Значення отриманих автором дисертації результатів для юридичної науки, правотворчої й правозастосовної практики. Викладені у дисертації М. О. Торбеєва положення, висновки і пропозиції не лише можуть бути використані, а уже використовуються у цілій низці сфер. Детальніше ознайомитися із можливостями практичного застосування результатів дисертації та з інформацією про документи, що це підтверджують, можна на стор. 22 – 23 дисертації та на стор. 5 – 6 автореферату. Наведене підтверджує значущість одержаних дисертантом наукових результатів для юридичної науки, правотворчої сфери й правозастосовної діяльності.

VI. Дискусійні положення праці. У цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на деякі суперечності, спірні положення, які, треба визнати, властиві будь-якому дослідженню і створюють живильний ґрунт для наукової дискусії. Бажано, щоб вони були додатково аргументовані або уточнені дисертантом, а якщо це є неможливим – то враховані у подальших наукових пошуках претендента на науковий ступінь.

1. Ключовим для дисертації постає використаний у назві дослідження зворот «кримінологічна характеристика». Є підстави вважати, що перед тим, як викладати власне зміст розділу чи підрозділу праці, логічним було б з'ясувати зміст поняття «кримінологічна характеристика» – адже науковець мусить чітко усвідомлювати, що вкладає сучасна кримінологія у це поняття.

Звернення до навчальної літератури з кримінології свідчить, що розгляд змісту поняття «кримінологічна характеристика злочину» є скоріше винятком, аніж правилом. Так, на думку А. Ф. Зелінського, кримінологічна характеристика є комплексним поняттям, яке характеризує розповсюдженість відповідної протиправної поведінки, її різновиди, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце і час вчинення, а також особливості суб'єктів злочинів¹. З наведеного вбачається, що А. Ф. Зелінський обстоював широке розуміння кримінологічної характеристики, включивши до неї й елементи, які ми сьогодні сприймаємо як частину кримінально-правової характеристики – місце і час вчинення злочину, особливості суб'єктів злочинів.

Дещо інший вигляд має стан справ у кримінологічній науковій літературі. Так, у науковій статті М. І. Фіалки наголошується на неможливості аналізу в межах кримінологічної характеристики злочинності таких елементів предмета кримінології, як особа злочинця, детермінація злочинності та протидія злочинності. Дослідник доходить висновку про те, що кримінологічна характеристика злочинності – це аналіз кількісних та якісних показників злочинності: «Підбиваючи підсумки викладеному вище, наголосимо на тому, що термін «кримінологічна характеристика злочинності» містить в собі опис характерних рис злочинності як явища, який здійснюється через призму аналізу її кількісно-якісних показників, а саме: абсолютна кількість злочинів та злочинців, коефіцієнти злочинності (коефіцієнт злочинної інтенсивності та коефіцієнт злочинної активності), динаміка злочинності, структура злочинності, географія злочинності та ціна злочинності», - пише згаданий науковець².

Здійснивши окреме дослідження стосовно того, як розуміють категорію «кримінологічна характеристика» в науці, О. В. Тихонова зазначає: «Загалом у розумінні змісту кримінологічної характеристики погляди науковців можна об'єднати у дві великі групи – ті, хто пропонують скорочений перелік складових, які містять показники математичного характеру, та ті, хто пропонують розширений перелік, у якому до математичних показників додаються детермінаційні та попереджувально-значущі ознаки»³.

Отже, з наведеного вбачається, що поняття «кримінологічна характеристика» вимагало від дисертанта визначитися із тим, до якої групи кримінологів він схиляється – до прихильників «вужького» чи «широкого» розуміння цього ключового поняття дослідження.

2. Друге спірне положення дисертації пов'язане з попереднім. Не визначившись зі змістом поняття «кримінологічна характеристика», дисертант вимушений був знайти місце для розгляду особи злочинця у структурі дослідження серед підрозділів першого розділу, тобто прив'язати особу злочинця до кримінологічної характеристики злочинності у сфері радіаційної безпеки. На мій погляд, це спірне рішення, адже у такому разі здобувач ніби

¹ Зелінський А. Ф. Кримінологія: учеб. пособ. Харьков: Рубикон, 2000. С. 153.

² Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 244.

³ Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 246.

займає позицію науковців, які визнають «широке» тлумачення поняття «кримінологічна характеристика», тобто включають сюди всі елементи предмета кримінології – і детермінацію, і особу злочинця, і в деяких випадках навіть запобігання. Водночас для детермінації злочинів у сфері радіаційної безпеки і для запобігання ним дисертант передбачає самостійні розділи дослідження. Наведене створює суперечність, розв'язати яку, знов-таки, можна було б шляхом з'ясування проблеми тлумачення змісту поняття «кримінологічна характеристика», від чого дисертант чи то свідомо, чи то несвідомо ухилився.

3. Певний недолік праці вбачаю і в тому, що дисертант дав «урізану» кримінологічну характеристику злочинності у сфері радіаційної безпеки, зосередивши увагу на таких показниках, як структура та географія цього виду злочинності. Безумовно, структура і географія є важливими характеристиками злочинності у сфері радіаційної безпеки. Натомість, на жаль, поза увагою здобувача лишилися рівень, коефіцієнти, динаміка та ціна злочинності у сфері радіаційної безпеки. Проте математичні кількісно-якісні показники того чи іншого виду злочинності дозволяють глибше проникнути у сутність феномена, виявити певні тенденції і закономірності, які можуть бути покладені в підґрунтя ефективного запобігання.

4. Здобувач певною мірою торкнувся проблем поділу злочинів залежно від форми вини. Так, на стор. 55 він класифікує злочини у сфері радіаційної безпеки на умисні і необережні; на стор. 69 згадує особу необережного злочинця; на стор. 117 зазначає, що певних характеристик, властивих злочинцям, які вчинили умисні злочини проти радіаційної безпеки, не виявлено серед осіб, які вчинили необережні злочини проти радіаційної безпеки. Злочинцям цього типу більшою мірою властива така мотивація, як небажання дотримуватися та/або виконувати певні правила безпеки. Дефекти правосвідомості осіб, які вчинили необережні злочини у сфері радіаційної безпеки, полягають або в незнанні відповідних правил безпеки, або у свідомому небажанні дотримуватися цих правил (с. 117). Принаймні, дисертант розуміє істотні розходження, які встановлені кримінологією між особами, що вчиняють умисні злочини і тими, хто вчиняє необережні. Водночас це розуміння здобувач показав лише кількома штрихами, фрагментарно. На мою ж думку, розмежування умисного і необережного підвидів цього виду злочинності вимагало відповідного підходу у викладенні положень підрозділу про особу злочинця (оскільки характеристики осіб, що вчиняють умисні злочини і тих, хто вчиняє необережні істотно відрізняються), а також розділу про детермінацію (адже криміногенні детермінанти умисної і необережної злочинності не є тотожними, що встановлено сучасною кримінологією).

5. У деяких випадках дисертант доволі догматично і не завжди аргументовано приєднується до наукових позицій одних авторів, не пояснюючи, чому саме він надає їм перевагу. Особливо це стосується тих положень праці, де автор відходить від кримінології і звертається до кримінального права. Наприклад, на стор. 262 в уже згаданих методичних рекомендаціях зустрічаємо таке положення: «Крім того, психічне ставлення суб'єкта злочину до діяння, що пов'язано з радіаційними загрозами може бути

умисним до самого діяння і необережним до можливих незапланованих ним наслідків – подвійна форма вини (ст.ст. 267, 274)». З таким підходом складно погодитися, адже позиція щодо «подвійної» форми вини у таких злочинах (пов'язаних з порушенням певних правил безпеки) зазнає істотної критики і не є усталеною.

Проте висловлені зауваження стосуються переважно дискусійних питань дослідження або окремих недостатньо чітко викладених положень і тому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної праці. Науковий твір М. О. Торбєєва має змістовний і цілісний характер. Положення дисертації вирізняються новизною як у постановці проблем, так і в підходах до їх розв'язання.

VII. Висновки. Можна резюмувати, що дисертаційна праця містить отримані автором нові науково обґрунтовані результати, які сукупно систематизують знання про злочини проти радіаційної безпеки, їх кримінологічну характеристику, детермінацію та запобігання. Автором обґрунтовано комплекс загальносоціальних, організаційно-правових та інших заходів запобігання злочинам у сфері радіаційної небезпеки, визначено належних суб'єктів їх реалізації на підставі дослідження кримінологічної характеристики цього виду злочинності та її детермінант. Таким чином, мету дослідження досягнуто, оскільки розв'язане конкретне наукове завдання, що має істотне значення для кримінологічної науки.

Отже, на підставі вивчення рукопису, наукових статей та автореферату вважаю, що дисертація Миколи Олександровича Торбєєва на тему «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання», подана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, є завершеною науковою працею, яка за важливістю тематики, змістом та обсягом дослідження, отриманими науково обґрунтованими результатами розв'язує конкретне наукове завдання, що має істотне значення для кримінології та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (з наступними змінами), а здобувач на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук з відповідної спеціальності.

Офіційний опонент
доцент кафедри кримінального та
кримінального процесуального права
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
кандидат юридичних наук, доцент

С. Р. Багіров

3 квітня 2019 р.

